

УДК 811.161.2'271

В. В. Корольова

ГЕНДЕРНІ КОНЦЕПТИ В МОВНІЙ СВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Досліджено концепти ДІВЧИНА і ХЛОПЕЦЬ у мовній свідомості сучасної української молоді. Через вільний асоціативний експеримент систематизовано лексеми, асоційовані з указаними концептами, виділено їхні ядерні асоціативні ознаки та риси стереотипізації.

Ключові слова: гендер, концепт, концепт ДІВЧИНА, концепт ХЛОПЕЦЬ, гендерні стереотипи, асоціації.

Исследованы концепты ДЕВУШКА и ПАРЕНЬ в языковом сознании современной украинской молодежи. С помощью свободного ассоциативного эксперимента систематизированы лексемы, ассоциирующиеся с указанными концептами, выделены их ядерные ассоциативные признаки.

Ключевые слова: гендер, концепт, концепт ДЕВУШКА, концепт ПАРЕНЬ, гендерные стереотипы, ассоциации.

The article researches the concepts GIRL and BOY in the language awareness of modern Ukrainian youth. By free associative experiment the lexical units which are associated with studied concepts were systematized, their nuclear associative features were defined.

Keywords: gender, concept, concept GIRL, concept BOY, gender stereotypes, associations.

Одним з актуальних завдань сучасної антропозорієнтованої лінгвістики є увага до категорії гендеру в мовній, мовленнєвій та комунікативній маніфестації. Цікавим аспектом гендерології є реструктуризація гендерно маркованих концептів у зв'язку зі змінами в мовній свідомості. Мовну свідомість потрактуємо як сукупність образів свідомості, сформованих за допомогою мовних засобів – слів, вільних і сталих словосполучень, речень, текстів та асоціативних полів [8]. Дослідження мовної свідомості через асоціативні підходи є пріоритетними, оскільки вони забезпечують спонтанність і неупередженість реакцій респондентів, створюючи певну об'єктивну даність щодо актуальних, психологічно реальних семантичних зв'язків слів та образів свідомості, закріплених у тій чи тій лінгвокультурі.

Метою нашої розвідки є систематизація й опис характеристик концептів ДІВЧИНА (ХЛОПЕЦЬ), зафіксованих через асоціативний

експеримент. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: зробити статистичний аналіз асоціативних характеристик, виділити ядерні асоціативні ознаки досліджуваних концептів, порівняти ядра асоціативних полів у різногендерних групах респондентів, виявити стереотипізований асоціативний шлейф аналізованих концептів.

В українському мовознавстві привертають увагу гендерні дослідження О. Бондаренка, В. Слінчук, Л. Ставицької, Т. Сукаленко та ін. Актуальність пропонованої статті зумовлює відсутність окремих лінгвістичних розвідок, присвячених вивченню концептів ДІВЧИНА і ХЛОПЕЦЬ у мовній свідомості сучасної української молоді.

Під час дослідження був проведений спрямований асоціативний експеримент, що мав на меті зафіксувати асоціації в мовній свідомості різногендерних суб'єктів мовної діяльності. Для отримання даних опитано 100 осіб жіночої статі та 100 – чоловічої (від 18 до 22 років), які є студентами Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства й фізико-технічного факультету. Вільний асоціативний експеримент був організований у груповій формі. Період здійснення експерименту – лютий-березень 2014 року. Респондентам роздавалися таблиці, у заголовку яких були дві лексеми ДІВЧИНА і ХЛОПЕЦЬ. Пропонувалося записати до таблиці перші три асоціації на кожне слово-стимул. У результаті від опитаних отримано 1215 реакцій, що були проаналізовані статистично й серед яких виявлено ядерні й периферійні ознаки.

Аналіз результатів проведеного асоціативного експерименту вимагає з'ясування поняття «концепт». Відомо, що концепт перебуває на перетині різних наукових дисциплін, тому в сучасній лінгвістиці немає єдиного визначення цього терміна. Важливою ознакою концепту є здатність бути маркером етнічної картини світу, вбирати культурологічні смисли, що дає підстави вважати концепт не лише феноменом мовно-культурного, а й культурно-семіотичного плану, оскільки концепт здатний відбивати й «мовчазні смисли» культурних даностей найширшого кола семіотичних систем, основною з яких є мовна [7, с. 468].

У широкому тлумаченні концепт – елемент мовної картини світу, що допомагає колективній або індивідуальній свідомості

отримати, опрацювати й зберегти певний обсяг інформації про навколишній світ. Концепт входить до понятійного апарату когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології. Остання потрактовує концепт як «умовну ментальну одиницю, спрямовану на комплексне вивчення мови, свідомості і культури» [2, с. 75]. У лінгвокогнітології оперують концептом, що зазвичай охоплює знання, думки, уявлення середньостатистичного носія мови про певний реальний чи уявний об'єкт [4, с. 70].

Гендерні концепти ДІВЧИНА і ХЛОПЕЦЬ уважаємо багатомірними культурно-значущими соціопсихологічними утвореннями в колективній свідомості, опредметненими в мовній формі [3, с. 117]. Реакції, отримані під час вільного асоціативного експерименту, структурують асоціативне поле концептів з ядром та периферією. До ядра зараховуємо високочастісні реакції, до периферії – низькочастісні. Найчастішими виявлено реакції, що складають 23 % від загальної кількості реакцій на слово-стимул.

За результатами опитування асоціативний портрет ДІВЧИНИ для фемінної аудиторії має такий вигляд: зазвичай виникає реакція, що пов'язана з поняттям «краса» (*гарна 32, вродлива 27, струнка 14, краса 13, симпатична 2, стильна 2, сексуальна 1*). Концепт ДІВЧИНА стійко асоціюється у студенток з молодістю (*молода 12, молодість 3*). Серед внутрішніх ознак найважливішими постають, на думку респондентів, розум (*розумна 25, розум 12*), вихованість (*чемна 10, вихована 7*), турботливість (*турботлива 8*), ніжність (*ніжна 12*), доброта (*добра 10*), веселість (*весела 10, безтурботна 3*). Серед поодиноких асоціацій з рисами характеру виокремимо *щаслива 4, інтелігентна 2, романтична 2, смілива 2, талановита 2, сильна 2, горда 2, креативна 1, пунктуальна 1*.

Асоціативний шлейф концепту ДІВЧИНА також складають метонімічні лексеми: *волосся 14, сукня 6, очі 2, коси 1, корона 1, посмішка 1, літній сарафан 1, сльоза 1*. Реакції, пов'язані з майбутньою роллю матері й дружини, березині домашнього вогнища, поодинокі: *дитина 2, сім'я 2, обручка 1*. Важливість зовнішнього вигляду для ДІВЧИНИ підтверджують реакції *гардероб 8, косметика 3, дзеркало 2, помада 1*.

Для маскулінної групи лексема ДІВЧИНА асоційована також, перш за все, із красою (*гарна 18, вродлива 10, красива 5, краса 2, врода 1*). У хлопців ДІВЧИНА регулярно співвідносна

з поняттям «коханя» (*коханя 12, кохана 3, моя 4, важлива 1, маленька 1*), а також з поняттям «побачення» (*гроші 20, квіти 10, побачення 6, секс 4, цукерки 4, прогулянка 2, повітряні кульки 2, кіно 2*). Щодо внутрішніх рис зазначимо, що домінантною асоціативною ознакою постає «алогічність» (*відсутня логіка 10, немає логіки 4, нуль логіки 2*). Інші ознаки виокремлені поодинокі: *ніжна 8, добра 6, розумна 4, наївна 2, сором'язлива 2, вихована 2, порядна 1, слабка 1*. Асоціативний ряд, умотивований поняттям родини, ролі жінки й матері, виражений значно ширше, ніж у студенток: *родина 4, борц 4, сім'я 2, тепло 2, кухня 2, діти 2, їжа 1, затишок 1, хазяйка 1, берегиня сімейного вогнища 1*.

Метонімічні лексеми, що асоціюються з концептом ДІВЧИНА у студентів, представлені рядом *волосся 10, сукня 10, одяг 4, підбори 4, груди 4, очі 2, спідниця 2, сідниці 1*. Маскулінна група респондентів поодинокі асоціативні характеристики втілює в лексемах *сестра 2, мелодрами 2, книжки 4, Оля 1, Віка 1, Варвара 1*. Негативно конотовані асоціативні характеристики ДІВЧИНИ нечисленні: *дурна 4, вередлива 2, нерви 2, проблеми 2, мігери 1, страждання 1*.

Отже, ядро асоціативного поля концепту ДІВЧИНА можна відбити в *табл. 1*.

Таблиця 1

Ядро асоціативного поля на стимул «дівчина»

респонденти-дівчата	респонденти-хлопці
<i>вродлива, гарна 23 %</i>	<i>вродлива, гарна 13 %</i>
<i>розумна 10 %</i>	<i>гроші 7 %</i>
<i>струнка 5 %</i>	<i>коханя 4 %</i>
<i>вихована 5 %</i>	<i>косметика 3 %</i>

Зміст асоціативного поля ХЛОПЕЦЬ найчастісніше представлений для респондентів-дівчат стереотипним уявленням про силу й мужність чоловічої статі (*сильний 34, сміливий 18, мужній 16, спортивний 14, дужий 2*). Важливість фізичної форми хлопців фемінна група респонденток підтверджує лексемами *кубики преси 4, статура 3, качок 3, тренажерна зала 1*. Щодо внутрішньої природи хлопців зазначимо пріоритет таких якостей: *розумний 15, надійний 14, відповідальний 12, веселий 8, вихований 7, добрий 6, ініціативний 4, спокійний 4, харизматичний 2, працевлаштований 1, самостійний 1, самотній 1, цікавий 1*. Зовнішні чоловічі

параметри менш актуальні для дівчат (*високий 12, гарний 10, брюнет 2, блакитноокий 2*).

Асоціативні уявлення щодо якостей хлопців, пов'язаних із родиною та дітьми, показали нульовий результат. Серед метонімічних асоціативних лексем переважають *очі 6, прес 4, брюки 4, годинник 3, борода 2, щетина 2, краватка 1, діловий костюм 1*. Реакція «кохання» репрезентована непродуктивно (*кохання 6*). Негативні асоціації виражені лексемами *дурний 4, грубіян 2, вареник 1, гульвіса 1*.

Маскулінна група респондентів найпродуктивнішою реакцією на стимул ХЛОПЕЦЬ запропонувала лексеми, пов'язані з чоловічою дружбою: *друг 32, підтримка 9, суперечки 2, товариш 1, дружбан 1*. Щодо найпоширеніших ознак зауважимо, що переважають такі риси: *сильний 20, спортивний 16, впевнений 14, мужній 11, працьовитий 6*. Поодинокі реакції відбивають лексеми *високий 4, веселий 3, побитий 2, охайний 1, п'яний 1, егоїст 1*. Метонімічні відповіді, асоційовані з ХЛОПЦЕМ, досить поширені: *кросівки 3, кеди 2, адидаси 1, мозок 1, костюм 1, піджак 1*. Стереотипними є реакції, виражені іменниками *хижак 4, алкоголь 4, успіх 3, боротьба 2, захист 2, армія 1*.

Продуктивною реакцією стали відповіді студентів, пов'язані з транспортним засобом (*машина 6, автомобіль 5, швидкість 2*), комп'ютерами (*комп'ютер 8, комп'ютерні ігри 6, геймер 2, Call of Duty 1*). Частина чоловічих реакцій okazіональна, відсутня можливість їхнього групування за певною ознакою (*вулиця, знаю, птах, ракета, синій, туалет, фотоапарат, цибуля, я*).

Найчастісніші реакції на гендерний концепт ХЛОПЕЦЬ узагальнено в *табл. 2*.

Таблиця 2

Ядро асоціативного поля на стимул «хлопець»

респонденти-дівчата	респонденти-хлопці
<i>сильний 12 %</i>	<i>друг 10 %</i>
<i>смільвий 5 %</i>	<i>сильний 7 %</i>
<i>мужній 5 %</i>	<i>спортивний 6 %</i>
<i>розумний 4 %</i>	<i>впевнений 3 %</i>

Ядра аналізованих асоціативних полів утворюють синтагматичні атрибутивні реакції незалежно від стимулу й статі реципієнтів, найпоширенішими серед них є прикметники *гарна,*

сильний, вродлива, розумна, сміливий, спортивний, струнка. До парадигматичних належать реакції, виражені іменниками, що є ширшими, вужчими, схожими або протилежними поняттями до слів-стимулів, наприклад: *студентка, сестра, друг, музикант, лицар*. Зафіксовані також реакції-словосполучення на запропоновані стимули, наприклад: *літній сарафан, діловий костюм, тренажерна зала, прикольний геймер*.

Услід за М. Дьоміною, структуру гендерної концептосфери моделюємо чотирма компонентами: індивідуальний сегмент (вік, національність, психофізіологічні параметри), реляційний сегмент (сімейно-родинні стосунки, міжособистісні стосунки, емоційно-оцінні апеляції, меліоративні та пейоративні апеляції), соціальний (професія, матеріальне становище, належність до влади) і надприродний сегменти (магічні властивості, казкові персонажі) [1, с. 93–94]. Ядро концепту ДІВЧИНА складають ознаки індивідуального й реляційного сегментів, а концепту ХЛОПЕЦЬ – індивідуального, реляційного й соціального сегментів.

Проведений асоціативний експеримент не став принципово новим, довівши наявність гендерних стереотипів у мисленні сучасної молоді. Традиційні стереотипні уявлення формувалися протягом століть, закріплювалися у свідомості не одного покоління мовців і продовжують впливати на світосприйняття сучасників. Поняття «гендерних стереотипів» є різновидом соціальних стереотипів, стандартизованих, стійких, емоційно насичених та ціннісно визначених образів [6], що базуються на прийнятих у суспільстві уявленнях про «маскулінне» та «фемінне». У цьому плані призначення жінки тяжіє до суто приватної сфери (сім'я, домашні побутові обов'язки, діти), чоловіку ж належить п'єдестал публічної людини (робота, самореалізація та суспільне визнання) [5, с. 68]. Лінгвістичні вияви мовної свідомості сучасної молоді піддаються гендерній стереотипізації, що зумовлено соціальними відмінностями між дівчатами й хлопцями в зовнішності й поведінці.

Ядра аналізованих концептів чітко відбивають гендерні стереотипи, що пов'язують образ ДІВЧИНИ з ознакою «краса», а образ ХЛОПЦЯ з ознакою «сила». Водночас зауважимо, що результати експерименту доводять певні зсуви в гендерному стереотипному уявленні. В асоціативному полі ДІВЧИНА закріплюються «чоловічі» ознаки, що доводять лексеми *сильна, горда, самотійна, впевнена, смілива*. Сприймання ДІВЧИНИ

лише як об'єкта кохання чи домогосподарки заперечують такі асоціативні слова, наведені маскулінною групою: *розумна, інтелектуалка, книжки, важлива, цілеспрямована*.

Отже, реконструюючи досліджувані асоціативні портрети, зазначимо, що для концепту ДІВЧИНА домінантною ознакою є «врода», для концепту ХЛОПЕЦЬ – «сила» (реакція фемінної групи) та «дружба» (реакція маскулінної групи). Таке структурування гендерних концептів у мовній свідомості сучасної молоді зумовлено впливом штампів, стереотипів, за якими складаються традиційні уявлення про типові жіночі й чоловічі риси. Вектор подальших розвідок бачимо в аналізі особливостей мовного вираження гендерних концептів у різних типах сучасних дискурсів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Демина М. В.** Гендерная концептосфера британского сказочного дискурса: от традиции к современности / М. В. Демина // Вестник Самарского государственного ун-та. – 2006. – № 10/2 (50). – С. 90–96.
2. **Карасик В. И.** Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: сб. науч. трудов. – Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 2001. – С. 75–80.
3. **Карасик В. И.** Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
4. **Краснобаєва-Чорна Ж.** Термінополе концепт / Ж. Краснобаєва-Чорна // Українська мова. – 2006. – № 3. – С. 67–79.
5. **Слінчук В. В.** Соціальна типізація гендерних стереотипів у мові ЗМІ / В. В. Слінчук // Наукові записки Інституту журналістики. – 2004. – Т. 17. – С. 67–74.
6. **Словник** гендерних термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gender.kiev.ua>
7. **Слухай Н. В.** Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовнокультурного феномену / Н. В. Слухай // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: Логос, 2002. – С. 462–470.
8. **Тарасов Е. Ф.** Актуальные проблемы анализа языкового сознания [Електронний ресурс] / Е. Ф. Тарасов // Язык. Сознание. Культура: сб. материалов семинара по проблемам языкового сознания. – М., 2006. – Режим доступу: <http://www.iling-ran.ru>

Надійшла до редколегії 20.03.2014